

Любов СЕРДУНИЧ
(Хмельниччина)

“А ПУХКУТЕНЬ НІС КАПУТЕНЬ...” (СЛОВОТВОРИ ДОБИ ГОЛОДОМОРУ)

Доба голодомору 1932-1933 років у кількавіковому періоді геноциду російсько-імперської та комуністично-радянської системи проти українського народу виявилась настільки тривалою за своєю жахливістю, що в цей невеликий за обсягом час народилося чимало словотворів різних лексичних груп. Короткі за часом (але не за суттю), 1932-1933 роки стали для українського народу настільки безкінечними, що в цей період звичні всім назви у мовленні людей змінилися, набравши ознак реального існування.

У жахливі часи голодомору навіть місяцям року люди дали інші назви – точні і неперебільшені, відповідно до реалій життя. Наприклад, вересень 1932 року називали “розбоєнь” (бо грабували “чорношкірі” – комнезамівці), жовтень 32-го – **ху-день**, листопад – **пухлень**, лютий – **людоїдень**, березень – **пухкутень**, квітень – **капутень** (від німецького слова “капут”, знаного ще з 20-х, окупаційних, років), травень – **пустирень**, червень – **чумень** (від слова “чума”, що викосила найбільше життів саме в червні 1933 року). Взимку 1933-го в окремих районах люди говорили: “В цьому році додалися ще три місяці: **терпень, пухлень і дубень**”. У деяких районах найголовніші місяці 33-го мали назви: **стухень, спухень і здихень**. За ці мовлені вголос назви судили. У липні і серпні 33-го вже було легше, бо прийшло літо, все дозрівало. Тож нових назв не зафіксовано або не збереглося. В деяких селах квітень називали “**пухнутень**”, травень – **капутнем**. Можливі й інші назви, що народжувалися в залежності від становища селян та регіону. Загалом же цих найменувань зафіксовано навіть більше, ніж самих місяців. Історія не знає подібного! І це теж свідчить про жахливість нечуваного терору проти цілого народу.

Роки голодомору породили і назви їдла. Саме їдла, бо неможливо назвати стравами те, з чого воно готувалося: з листя дерев, із бур’яну, з насіння, з коренів диких рослин, з кукурудзяної лупи (шкіри зерен), із тирси, равликів, слимаків, зі шкіри тварин. Витвори з подібних сурогатів називали: марципани, галети, заколотка, бурда, тюра, полов’яник, мартопляці, чуряги, хроняники, дертяники, затірка, жолудяники, похльобка, малаї, лопушаники, липда. Їли макуху, магару, фрамугу, бовтанку, мантули, підпали, плячки, лободяники, лип’яники, вишкребки, ліпеніки, чуреки, побовтюху (юшку), заколоти, кльоцики.

Зварити сяке-таке їдло з нічого означало “спартолити”, “змантулити”.

Словник, наведений нижче, тлумачить назви слів на позначення їдла, яке побутовало чи не в кожній селянській родині України. Наводиться не як методичний порадник для виживання – нехай у тому ніколи й нікому не буде потреби! Насамперед – для розбудження пам’яті деяких людей, які мають ностальгію за сталінськими часами. А також – як збереження правди для памолоді, яка не завше вірить у свідчення очевидців, а слова : “баланда” чи “маторжаники” – їй ні про що не скажуть. “Рецептура” цього їдла приблизна і найпримітивніша. Однак іноді й воно рятувало, хоча іншим і прискорювало смерть.

Баланда – на воді зварені висівки.
Бевка – бовтанка з борошна, розведеного у воді. Іноді невідомо з чого, бридке, від чого хотілось бевкати, тому й “бевка”.
“Блюваки” – млинці з гнилої картоплі з домішками.
“Бовтушка” – зварене борошно, переважно з бурякового насіння.
Волок – варена лобода або інша хопта.
Жолудяники – коржик з жолудів і бур’яну, грубо змеленого (затірка).
Жомники – млинці з жому.
Затируха – рідке пійло: вода і трішки грубо змеленого борошна (затірка).
Кандьор – на відро води 1 кг дерті (або лобода і гнила картопля).
Колзяники – коржі з кользи (ріпаку) і тертого буряка.
Коржаники – тертий буряк і листя.
Латура – куліш із кукурудзяної муки (борошно з водою).
Маторженики – млинці (коржі) з гречаної полови, квіток акації.
Млинці – торф на мелясі.
Плескачки – коржі з насіння бур’яну, полови, тертих буряків.
Потапці – хліб, накришений у підсолону воду, з рідкими скалками олії.
Припс – смажений ячмінь, 5 л води, круто посолений – чорний припс; з 2 л молока – білий.
Хелики – печиво з вимерзлої картоплі і тертого буряка.
Хліб – половина, тирса, мелене осердя кукурудзяних качанів; макуха; горох, сочевиця, домішки.
Чибрики – тирса з облущених кукурудзяних качанів, жменька зерна, пекли на черені.
Шліхта – рідке вариво з круп чи борошна.
Юшка – лобода, щавель, вода.
“Видоїли макогона” – присмажене конопляне сім’я розтирали макогоном у макітрі, розводили водою, проціджували; на вид нагадувало молоко. Навіть із коренів хрону (!) пекли пляцики, терли на терці.
“Вирішальник” – черпак бурди, що став прикметною ознакою третього, вирішального, року п’ятирічки.
“Голодний пайок” – черпак рідкої баланди чи затірки, що видавався селянам, які працювали в колгоспі.
Нерідко в ці назви вкладався сатиричний, із гострою критикою на порядки, зміст. Комуністична система з її примусовою колективізацією (а з нею – і конфіскацією, мобілізацією, ліквідацією...) породили безліч слів, що навіювали жах на людей. Сталінські сатрапи отримували від народу різні назви: буксири, ударники, активісти, комнезамівці, чорношкірі, шайка горлохватів, конателі, сільські заправила, червона мітла, гола кума, кональці (тобто виконавці), гицелі, червоні свати, макогонщики. А ще – посіпаки, верховоди, чорна мітла, трясуни, вповноважені, викачувальники, полномочені, колективізатори, закуційники (мабуть, від слова “екзекуція”), здирники, залізна мітла, пшинуни (від слова “пшигати”), лапациони (від слова “лапати”), космолази, начальники, будерна бригада, буфера, торбохвати, шкуродери. Тоді ж з’явилося слово на означення професій – “гробокopatель”, що свідчило про масовість копання могил. Загортальники – ті, що забирали трупи. Нишпірка -

спеціаліст із доносів. “Індуси” – індивідуальники. одноосібники.

“Куркулів” і “середняків” активісти називали “експортними”, “лишенцями”, “твердолобими неплатильщиками”, “ворогами народу”, “підкуркульниками”, “шкідниками”, “розкулаченими”, “глитаями”, “мироядами”, “твердоздатчиками”. Самі про себе вони говорили:

З голодних 30-х народився і вислів “на чорний день”, як і звичка заготовляти продукти на запас, сушити сухарі, що збереглася у старших людей до наших днів.

Чорний список – записи про саботажників хлібозаготівлі.

Смертні листи – так називали бланки звітності про померлих від голоду, з’їдених, убитих.

“Чорний ворон” – спецмашина, якою вночі забирали людей; “кутузка”, “каталашка”.

Безпритульних дітей звали шантропою, умираючих – доходягами, ходячими мерцями. На померлих казали “відмучився, скапутився”.

У правічне українське село з українським обличчям, обрядами, звичаями, словами з рідним коренем прийшли слова-чужинці, які вели за собою страх, невідомість і смерть. Ті слова: агітація, організація, контрактація, конфіскація, колективізація, реорганізація, екзекуція, мобілізація, ліквідація. А з ними – і ціла герелиця інших, теж чужих і незрозумілих, але завше таких, що несли біду: саботажник, штаб, буксирна бригада, червоні валки, червоні токи...

А над усім чорним мором вивищувалися червоні партійні гасла і лозунги:

“Лишки хліба здай державі!”

“Знищимо куркуля як клас!”

“Дайош хліб!”

“П’ятирічку за три роки!”

“Зробимо колгоспи багатими, а колгоспників заможними!»

«Жити стало краще, жити стало веселіше, товариші!» (Сталін)

«Хто не з нами, той проти нас!»

«Даєш урожай!»

«Боротьба за хліб – боротьба за соціалізм».

«Нездатчик хліба – ворог Радвлади».

А над соловецькими таборами висіло гасло:

«Железной рукой загонім человечество к счастью!»

Використана література:

1. Голодомори в підрадянській Україні (Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні). Редколегія: Веселова О.М. та ін. – Київ-Львів-Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2002.

2. *Куліш А.* Книга пам’яті українців. – Харків: “Просвіта”, 2000.

3. *Лук’яненко Л.* Нюрнберг-2. – К.: Нора-прінт, 2001.

4. *Різників О.* Їдло 33-го: Словник голодомору. – Одеса: Юридична література, 2003.

5. Українська культура. - №№5-6, 1993.

6. Голос України. - № 171, 10 вересня 1993 р.

7. Народна пам’ять.